

KAS IŠMANO, TAS JAS GANO,
arba NAUJOJI LIETUVIŲ
MĮSLIŲ RINKTINĖ

Kazys Grigas, prieš penkiasdešimt metų leisdamas pirmąją akademinę lietuvių smulkiosios tautosakos rinktinę, mįsles gražiai apibūdino kaip „daiktų poeziją“¹. Taip jas vadina ir Leonardas Sauka². Glaustuose, savita kompozicine struktūra pasižyminčiuose žaisminguose mįslių tekstuose gausu perkeltinių, simbolinių prasmų, užmaskuotų palyginimų, tam tikrus jausmus, asociacijas keliančių sąskambių: *Anoj pusėj beržynėlio talalala šokinėjo. – Dantys ir liežuvis; Pumpurė vasarė visą svieta suvarė. – Bažnyčia*. Visiems nuo vaikystės pažįstamos tradicinės lietuvių mįslės ir minklės, taip pat naujesni jų variantai, atsiradę galbūt dar visai neseniai, dėl žaismingumo, vaizdingumo, savito žvilgsnio į aplinką ir kitų ypatybių iki šiol įdomūs tiems, kurie nori pažinti etninę kultūrą, tautosaką, mitologiją, – ne tik tyrėjams humanitarams, bet ir kitų sričių specialistams bei visiems smalsiems žmonėms. Tikslą šią archajišką nematerialaus lietuvių kultūros paveldo dalį padaryti prieinamą akademiniam pasauliui ir plačiajai visuomenei sau kėlė ne vienas lietuvių folkloristas, tačiau daugiau

sia kelio su mįslėmis nuėjo jau daugiau nei du dešimtmečius šiuos tekstus sisteminanti ir tirianti Aelita Kensminienė. Ilgą mokslininkės darbą vainikuoja pernai išleista jos sudaryta ir parengta rinktinė *Lietuvių mįslės*³, reprezentuojanti šio smulkiojo saukytinio folkloro žanro lietuviškąjį paveldą. Ką rinktinėje galime rasti? Kas joje naujo, palyginti su anksčiau publikuotais mįslių rinkiniais? Ir – ko galėtume tikėtis ateityje, juolab kad ir pati autorė teigia, jog „tai nėra galutinis sisteminis sąvadas“ (p. 9)? Tai aptarti yra šios recenzijos tikslas.

Atsivertus rinktinę, visų pirma į akis krinta sudarytojos mintis apie leidinio idėją, kuri „gimė palyginti neseniai, tačiau būtų likusi neįgyvendinta, jei ne dešimtmečius kurtas jos pamatas“ (p. 7). O pamatas iš tiesų tvirtas. Į rinktinę pateko tekstai, atrinkti iš Lietuvių literatūros ir tautosakos institute saugomų turtingų Lietuvos mokslo draugijos (LMD) ir Lietuvių tautosakos rankraštyno (LTR) rinkinių lobyno. Juose esančios mįslių medžiagos tvarkymo ir sisteminimo darbus studentų padedamas pradėjo L. Sauka, tačiau dabartinė iš kortelių sudaryta mįslių sisteminė kartoteka, apimanti apie 100 tūkstančių mįslių, – kryptingo A. Kensminienės dar 1997 metais pradėto darbo rezultatas. Tautosakininkės inicijuotų projektų dėka dalis mįslių medžiagos – 80 tūkstančių mįslių bazė – 2006–2014 m. buvo suskaitmeninta ir šiuo metu yra lais-

1 Kazys Grigas. „Smulkioji lietuvių tautosaka. Mįslės“, in: *Lietuvių tautosaka*, t. 5: *Smulkioji tautosaka. Žaidimai ir šokiai*, Vilnius: Mintis, 1968, p. 27.

2 Leonardas Sauka. *Lietuvių tautosaka: vadovėlis aukštesniųjų klasių mokiniams*, Kaunas: Šviesa, 1998, p. 130.

3 *Lietuvių mįslės*: rinktinė, sudarė ir parengė Aelita Kensminienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018. – 512 p.

vai prieinama internete⁴. Ji atskleidžia mįslių įvairovę, o atrinkti tekstai iliustruoja pagrindinius lietuvių mįslių tipus, tačiau mįslių tradicija tokia turtinga, kad rengiant rinktinę *Lietuvių mįslės* nepritrūko iki šiol nepublikuotų ir duomenų bazėje neprieinamų tekstų. Taigi nuo šiol tyrėjams ir plačiajai visuomenei pasiekama dar daugiau anksčiau neskelbtos mįslių medžiagos.

Naująją lietuvių mįslių rinktinę sudaro penki įvardiniai skyriai, devyni mįslių žanro skyriai⁵, žodynelis, sutrumpinimai, įminimų ir užminimų leksikos rodyklės ir santrauka anglų kalba. Pirmajame įvardiniame skyriuje apibūdinamas mįslių žanras, jo ypatumai, mįslių skirstymas ir grupavimas. Tyrėjų patogumui pateikti ir angliški terminų atitikmenys. Trumpai pristatomi įdomūs faktai iš pasaulinės mįslių istorijos, mįslių pavyzdžiai iš įvairių senųjų raštų: Biblijoje vaizduojamos Šebos karalienės ir karaliaus Saliamono mįslių varžybos, islandų *Poetinėje Edoje* aprašomos Odino ir Vaftrudniro išminties rungtynės ir kt. Skyriuje „Mįslės buityje, papročiuose ir kituose lietuvių tautosakos kūriniuose“ išsamiai apibūdinama archajiška mįslių minimo tradicija. Istoriografinė medžiaga nuo XVII amžiaus iki 1989 metų aptariama skyriuje apie lietuvių mįslių skelbimą ir tyrimą, o paskutiniame, penktajame, įvardiniame skyriuje aprašomas mįslių tipologinis klasifikavimas ir skelbimo principai. Pabrėžtina, kad ši A. Kensminienės parengta lietuvių mįslių rinktinė yra pirmasis sisteminis lietuvių mįslių leidinys, tai yra čia pirmą kartą skelbiamos tipologiškai

4 *Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema*, prieiga per internetą: <http://lkiis.lki.lt/misliu-kartoteka>.

5 Objektų mįslės, objektų minklės, tikrosios minklės, anekdotinės minklės, mįslės apie konkretų atsitikimą, biblinės mįslės ir minklės, mįslės, minklės ir galvosūkiai apie raides ar garsus ir žodžius, galvosūkiai, pieštos mįslės ir galvosūkiai.

suklasifikuotos lietuvių mįslės – iš viso 888 mįslių tipai su įvairiais jiems priklausantiems mįslių pavyzdžiais. Lietuvių mįslių tyrimuose tai didelis žingsnis į priekį, atveriantis dar palankesnes galimybes tolesniems lyginamiesiems tyrimams. Taip pat pažymėtina, kad, išėjus šiai rinktinei, susisteminta lietuviška mįslių medžiaga nuo šiol bus lengviau pasiekama ne tik Lietuvos, bet ir užsienio mokslininkams. Leidinio pratarinėje autorė teisingai pažymi, kad „retokai tenka pastebėti užsienio tyrėjų cituojamas lietuviškas mįslės“ (p. 10), ir tai paaiškinama sunkiai įveikiamu kalbos barjeru. Todėl sveikintinas sprendimas, be išsamios santraukos anglų kalba, knygos gale pateikti ir išverstus beveik visų skelbiamų tipų pavadinimus⁶.

Kaip jau buvo minėta, medžiaga rinkiniui atrodo apdairiai atrinkta, tačiau taip pat pabrėžtina ir pagirtina, kad ji nebuvo cenzūruota, tai yra spausdinama ir dviprasmiškų tekstų su erotinėmis konotacijomis pavyzdžių, kurie priskiriami išskirtinai suaugusiųjų kultūrai ir kurie anksčiau net ir į akademinis leidinius retai bepakliūdavo. Tai neliko nepastebėta visuomenės. Pavyzdžiui, virtualioje erdvėje žaidimo „#ETNOPROTMŪŠIS“ organizatoriai mįslių rinkinį apibūdina taip: „Tai tikrų tikriausia knyga suaugusiems. Mums net baisu parašyti mįsles, kurios ten yra. (Bet parašėme.) Ši knyga – tai toks įdomus ir intriguojantis rinkinys, kurio nevalia neturėti suaugusiems!!!“⁷

6 Nors dabartinė vertimo teorija ir teigia, kad viskas yra išverčiama, kai kurie skyriaus „Mįslės, minklės ir galvosūkiai apie raides ar garsus ir žodžius“ tekstai (853–858 T, 860–863 T) vertėjai pasirodė neįkandami riešutėliai ir liko neišversti, pavyzdžiui, *Vieną žodžio dalį lenkai vartoja, kita – upėje gyvena*. – *Panevėžys* (p. 509, 860 T).

7 Prieiga per internetą: <https://etnoprotmusis.wixsite.com/etnoprotmusis/post/prizas-knygasuaugusiems-lietuviu-mislės-rinktinė>, [žiūrėta 2019-02-28].

Nors ir teigiama, kad kai kurias mįsles viešinti „baisu“, atrodo, kad žaidimo rengėjai dėl tos pačios priežasties publikaciją vertina itin palankiai – tai „rinkinys, kurio nevalia neturėti suaugusiems!!!“

Tautosaka gyvuoja įvairiais pavidalais, formomis, varijuoja, laikui bėgant keičiasi, ji kartu ir konservatyvi, ir atvira kūrybiškumui. Žvelgiant iš šios perspektyvos, naujoji rinktinė atspindi mįslių tradiciją ir jos kaitą iki XX a. pabaigos. Joje galime rasti ir seniausias mįsles, tekstus, kurie aiškiai sietini su XIX–XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimu, pavyzdžiui: *Šuva loja, dantys byra. – Mintuvai* (p. 278, 508 T); *Akmens kojos, medžio liemu, stiklo akys, šiaudų kepurė. – Troba* (p. 61, 3 T). Mįslėse aptinkamos realijos leidžia „datuoti“ ir naujesnius – XX a. pabaigos tekstus, kaip antai šis galvosūkis: *Kaune Mičiurino gatve viena priešais kitą išvažiavo dvi lengvosios mašinos. Viena važiavo 100 km/h greičiu, o kita – 80 km/h. Kur jos susitiks? – Milicijoje* (p. 61, 886 T). Vis dėlto akylesnis skaitytojas nesunkiai pastebės, kad lietuvių mįslių rinktinėje daugiausia dėmesio sutelkiama į archajiškus, tradicinius mįslių tekstus, o naujausios, po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo rinktos medžiagos į leidinį, galima sakyti, beveik nepateko. Viena vertus, labai gerai yra pažinti senąją tradiciją, nes tai pamatas ir atspirties taškas mokslo tyrimams. Kita vertus, rinktinė neatspindi XXI amžiaus tendencijų; kad ir kokia pakitusi ar nunykusi mįslių minimo tradicija būtų, tačiau, pavyzdžiui, minklės, ypač anekdotinės, ar galvosūkių iki šiol yra savita vaikų folkloro dalis. Kaip tik vaikų folkloras ir galėtų tapti tolesnių naujausios mįslių medžiagos tyrimų raktu. Kaip taikliai pažymi L. Sauka, „dabar mįslės priklauso beveik vien vaikų folklorui“, nors su paskui išsakoma tautosakininko mintimi, kad „tai rodo jų dabartinę nelabai reikšmingą vietą žmonių

kultūroje“⁸, sutikti nesinorėtų. Vaikų folkloro tyrinėtojai visame pasaulyje mįsles traktuoja kaip organišką vaikų folkloro dalį ir jas įtraukia į vaikams skirtas publikacijas. Pavyzdžiui, suomių mįslių tyrinėtoja Leea Virtanen knygoje *Children's Lore*, be kitų mįslių, aprašo suomių vaikų pamėgtas anekdotines minkles, vadinamas „dramblio anekdotais“ (angl. *elephant jokes*)⁹, kurios praeito amžiaus septintajame dešimtmetyje atsirado Jungtinėse Amerikos Valstijose, o vėliau atkeliavo į Suomiją ir išpopuliarėjo tarp suomių vaikų¹⁰. Šių minklių randame ir amerikiečių vaikų folklorui skirtoje Elisabeth Tucker knygoje *Children's Folklore*¹¹. Jų variantų rastume ir lietuvių tautosakoje. Nemažai šiuolaikinio vaikų folkloro sukaupta Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos rankraštyne; čia galima aptikti ir į naująją mįslių rinktinę nepatekusių tekstų, pavyzdžiui: *Ką turi drambliai ir neturi jokie kiti gyvūnai? – Drambliukus* (VDU ER 2144/25)¹². Vaikai mėgsta varžytis šmaikštumu, demonstruoti savo sumanumą, o tam, net ir vaikų pasaulį užkariavusių kompiuterinių žaidimų eroje, vis dar tinka įvairios mįslės ir minklės¹³.

8 L. Sauka. *Min. veik.*, p. 130.

9 Populiariausiuose variantuose klausama, kaip drambliui išlipti iš medžio.

10 Leea Virtanen. „Children's Lore“, *Studia Fennica: Review of Finnish Linguistics*, 1978, vol. 22, p. 54–55.

11 Elisabeth Tucker. *Children's Folklore: a Handbook*, Westport: Greenwood Press, 2008, p. 50.

12 Prieiga per internetą: <http://etnologijadb.vdu.lt>.

13 Neseniai keturiolikmetis sūnus paklausė: *Kaip vadinasi meksikietis, kuris pametė mašiną?* Atsakymas – *Karlosas*. Kai paklausiau, iš kur žino šią minklę, iš pradžių pasakė, kad pats sugalvojo, o paskui vis dėlto prisipažino, kad išgirdo žiūrėdamas YouTube (*What do you call a Mexican who lost his car? – Carlos*). Šis pavyzdys iš kasdienio gyvenimo rodo, kad minklės vaikams ir dvidešimt pirmajame šimtmetyje vis dar atrodo patrauklios, kad jos plinta per virtualiąją aplinką ir kad įtaką šiems trumpiesiems pasakymams daro užsienio kalbos, ypač anglų, žinios.

Apibendrinant derėtų pažymėti, kad A. Kensminienės sudarytas bei parengtas sisteminis leidinys *Lietuvių mįslės* yra naujas parankus įrankis tolesniems ne tik mįslių ir tautosakos, bet ir įvairiems kitiems lyginamojo pobūdžio ar tarpdalykiniams tyrimams, o tai, kad mįslių rinkinį jau pastebėjo ir palankiai įvertino plačioji visuomenė, dar labiau pabrėžia jo svarbą, universalumą ir savalaikiškumą.

Jurgita Maciauskaitė-Bonda

DAINŲ PAŠAUKTI: KNYGA APIE VIENO FOLKLORINIO ANSAMBLIO GYVENIMĄ

„Folkloras yra tikras, kai nenumarini jo dvasios.“

Aldona Ragevičienė

Pernai pasirodė Ainės Ramonaitės ir Pauliaus Narušio, dviejų aktyvių Vilniaus universiteto folklorinio ansamblio „Ratilio“ senbuvių, iš kelių dešimčių įvairių kartų ansamblių atsiminimų sudaryta knyga¹ yra svarbi ne vien tik šio kolektyvo pusšimčio metų istorijai pažinti. Jau pratarinėje užsimenama, kaip joje „[p]er pasakojimą apie vieną iš seniausių Lietuvoje folkloro ansamblių skleidžiasi ir viso etnokultūrinio judėjimo istorija, ir netgi pačios Lietuvos virsmas iš sovietinės į laisvą valstybę“ (p. 7). Tai išties dar viena proga iš labai arti darsyk išgirsti daugiabalsį pasakojimą apie dainos galias mūsų kelyje į laisvę, šįsyk atsiremiant tik į vienos mažos folklorą puoselėjančios bendruomenės istorines patirtis, atspindėtas šioje knygoje. Vien į tai ir būtų galima koncentruotis ap-

1 *Nuostabus laikas: penki „Ratilio“ gyvenimo dešimtmečiai*, sudarė Ainė Ramonaitė ir Paulius Narušis, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018. – 256 p.

tariant ansamblio, pradėjusio gyvuoti dar 1968 m., kaip ir kitų tuometinio folklorinio judėjimo sambūrių, įnašo prasmingumą mūsų kultūrinės ir tautinės savivokos raidai. Bet kaip tik čia ir sukirba abejonė, ar verta dar kartą narplioti folklorinio (ių) ansamblio (ių) vaidmenį, naujausių tyrimų jau ir taip gerai išstudijuotą tautinės tapatybės horizontuose nuo pat sovietmečio, įskaitant ir Dainuojančią revoliuciją, iki dabar. Taip pat kyla klausimas, kiek būtų prasminga, niekaip neišvengiant pasikartojimų, iš naujo leisti ir į liaudies muzikinės tradicijos persikėlimo istoriją iš kaimo bendruomenės į miesto erdves. Juk pastaraisiais metais jau yra įspūdingai atkurtas įtikinamas folklorinio judėjimo istorinis naratyvas, įtraukęs dainuojančius sambūrius, tarp jų – ir folklorinius ansamblius, kaip pagrindinius šauklus laisvos tautos gyvenimui²; konceptualiai aprašytas ir miesto folklorinis sąjūdis³. Visa tai plačiai referuoja ir į mūsų dėmesio centre esantį ansamblečių atsiminimų rinkinį sudėtos neretai labai jaudinamai ir jautriai išsakytos asmeniškios patirtys. Kaip pastebi ir muzikologė Daiva Vyčnienė, viena iš knygos autorių, „į „Ratilio“ 50 metų istoriją galima žiūrėti kaip į savotišką viso folkloro judėjimo atspindį, kuris rodo ir tam tikras bendras tendencijas“ (p. 16). Ir vis dėlto šį išsilaisvinimo priešaušryje ansamblio veiklos biografų nepaprastais įvykiais⁴

2 Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė. *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveiklos galia*, Vilnius: Baltos lankos, 2011; Guntis Šmidchens. *The Power of Song: Nonviolent Culture in the Baltic Singing Revolution*, Seattle, WA: University of Washington Press, 2014 ir kt.

3 Austė Nakienė. *Nuo tradicinės polifonijos iki polifoninės tradicijos: lietuvių muzikos kaita XX–XXI a.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.

4 Tarp tokių įvykių, kaip vieno iš neužmirštamų, šviesių ir ne vien jo dalyviams brangių prisiminimų,